

مردم: «فرا معیار درونی» موفقیت طرح‌ها (مرور سه دهه و نیم طرح‌های شهری تهران از دهه ۱۳۶۰ شمسی)

محمود رضایی*

۱. دانشیار گروه شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

تاریخ دریافت: ۹۷/۰۱/۲۹ تاریخ اصلاحات: ۹۸/۰۶/۰۳ تاریخ پذیرش نهایی: ۹۸/۱۱/۲۹ تاریخ انتشار: ۹۹/۰۶/۳۱

چکیده

مفاهیمی مانند هدف، موفقیت، روش، معیار، دیدگاه مخاطب، زمینه فرهنگی، مقیاس و نوع طرح، از مواردی است که نقد و ارزیابی کیفیت طرح‌های شهری را پیچیده ساخته است. پرسش این مقاله یافتن مهم‌ترین معیارهای بیرونی یا درونی موفقیت طرح‌های شهری اجرا شده در تهران طی ۳۵ سال از دهه ۱۳۶۰ است. بنابراین، روش دلفی جهت کسب اجماع خبرگان شهری به کاررفته است. برای این منظور از اجماع چهار نفر از متخصصان شهری در زمینه‌های طراحی شهری، برنامه‌ریزی، مدیریت، معماری و جامعه‌شناسی بهره‌گرفته شده است. این مقاله با روش اجماع نظر خبرگان و رویکرد نقد نوین برآمده از «نظریه نقد»، به دنبال این پرسش است که به اعتبار این اتفاق نظر معیار اصلی موفقیت این طرح‌ها چه بوده است؟ هرچند در خصوص شکست طرح‌های شهری به‌ویژه در تهران اتفاق نظری مشترک هست، اما گزارش بی‌طرف در خصوص متخصصان هم‌رأیی در معیارهای طرح‌های شایسته و موفق کمتر تهیه شده است. آگاهی از چنین موضوعی می‌تواند علاوه بر معرفی، ایجاد انگیزه، تشویق و ترسیم نگرش مثبت یا تدوین چشم‌انداز تقریبی از کارنامه فعالان شهری در چند دهه اخیر، سبب روشن‌تر شدن و هدایت تصمیم‌های آتی با توجه به معیارهای موفقیت شود. این امر همچنین می‌تواند منجر به بررسی روش‌های ارزیابی کیفی طرح‌های شهری شود. از نتایج به‌دست آمده این است که فرض معیار ثابت برای ارزیابی آثار صحیح نبوده و ارزیابی امری پویاست. درعین حال، معیارهای «فرآیندگرا»، «فرآورده‌گرا»، «بیرونی» و «درونی» تمیز داده و روشن شده است که «خواست و مشارکت مردم» در طرح‌ها معیار اصلی است که بیش از هر عامل دیگر سبب پیروزی طرح خواهد شد. بعد این معیار، «جنبه‌های مدیریتی و فنی» و سپس «کیفیت اثر طراحی» سبب موفقیت طرح می‌شود. معیار مردمی در سایر معیارها نیز نهفته است و بنابراین فرامعیار درونی موفقیت طرح‌هاست، گرچه در طرح‌های شهری تهران، بیرون از فرآیند طراحی مانده است.

واژگان کلیدی: فرامعیار درونی، مردم، معیارهای موفقیت فرآیند طراحی، نقد و ارزیابی طرح‌های شهری، تهران.

۱. مقدمه

ارزیابی امری پیچیده است که از دیدگاه‌های مختلف از مفهوم ارزیابی و نقد، میزان «موفقیت و شکست» گرفته تا اهداف و معیارهای ارزیابی، زمان قضاوت، روش و مراحل گزینش، داوران، زمینه ارزیابی همچون فرهنگ و قوانین جامعه، اخلاق، رده و مقیاس پدیده مورد بررسی، علنی یا مخفی بودن ارزیابی قابل بحث است. نحوه ارزیابی طرح‌های شهری و معیارهای اصلی طرح خوب در معماری و شهرسازی همواره مورد پژوهش بوده است. مفهوم موفقیت یک طرح (شهری) ممکن است شامل طیف وسیعی از برداشت‌ها مثلاً از ارزش‌های اسمی «فراورده طرح» (پیاده‌شده - خطی) گرفته تا «فرآیند برنامه» و مشاوره‌های انجام شده (پیاده نشده - غیرخطی) طی آن شود. به عنوان مثال رویز لر^۱ در کتاب برنامه‌های شهری موفق آمریکا برنامه جامع شهر سینسناتی را جدا از عواقب و فراورده‌های طرح، به دلیل نبوغ دست‌اندرکاران و شیوه تعامل آن‌ها یعنی شیوه همکاری و همفکری برنامه‌ریز شهری لادیسلاسیگو و وکیل آلفرد بتمن^۲ «موفق» قلمداد کرده است (Roeseler, 1982; Talen, 1997). در عین حال، ارزیابی طرح‌های شهری علاوه بر شناخت و آگاهی از شرایط فعلی، از آن جهت ضرورت دارد که منجر به پیشبرد شرایط آتی، کشف استعدادها و تدوین راه‌حل‌های جدید، بهتر، موجه و عقلایی و آفرینش مکان‌های پایدار می‌شود. اطلاع‌رسانی، همگانی‌سازی، مشارکت مردم، محبوبیت طرح، تربیت نگاه و فکر جامعه و گریز از طراحی «بازاری» می‌تواند از دیگر مزایای ارزیابی طرح‌های شهری باشد (Golkar, 2005, p. 30; Nasar, 1992). این مقاله به دنبال معیارهای اصلی موفقیت طرح‌های شهری با توجه به مفاهیم فرآیند ارزیابی، نقد، موفقیت به‌ویژه در خصوص طرح‌های اجرا شده شهر تهران از دهه ۱۳۶۰ است. هدف به‌دست آوردن آرای مشترک و مستند از صاحب‌نظران شهری در موفقیت این طرح‌هاست. تهران دارای معضلات زیادی از نظر شهرسازی است و بیشتر نقدهای صورت گرفته در شهرسازی تهران با اشاره به تجارب شکست‌هایی همچون طرح نوسازی نواب، فروش تراکم، فقدان رعایت ضوابط شهری، تخریب باغ‌ها و فضای سبز، مکان یابی بناهای میان یا بلند مرتبه، مسکن مهر و پل صدر مورد انتقاد و تأکید فعالان شهری قرار گرفته است (Pourvaziri, 2017; Rafieian & Sarkheili, 2017, 2018; Behzadfar, 2013; Ghamami, 2013b; Etemad, 2013; Pakzad, 2002). بدینی به کیفیت، مدیریت و شیوه عمل طراحی در تهران در دیدگاه منتقدین نهادینه شده است؛ طوری که کمتر پژوهشی به بررسی نکات مثبت یا موفقیت طرح‌ها و معیارهای ارزیابی پرداخته است. تا چه میزان و بر اساس چه معیارهایی اجماع متخصصین را بر موفقیت طرح‌ها در این شهر در دوره معاصر می‌توان یافت؟ به بیان دیگر اگر طرح‌هایی به‌طور نسبی موفق اجرا شده‌اند، معیارهای

اصلی موفقیت به اتفاق نظر متخصصان تراز اول شهری چه بوده است؟ کدام یک از این معیارها درون یا بیرون فرآیند طراحی بوده است؟ ثقی، زبردست و ماجدی در پژوهش خود، سی و چهار پروژه اجرا شده توسط سازمان زیباسازی در تهران طی ده سال (از ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۰) را در چهار نوع طرح شهری طبقه‌بندی کرده^۳ و هفت طرح^۴ را با توجه به اسناد، زمان بهره‌برداری و در دسترس بودن بازیگران پروژه^۵ گزینش کرده و با نمونه‌گیری هدفمند از هر دسته یک طرح را برگزیده‌اند. میزان تحقق‌پذیری این چهار طرح انتخابی^۶ را با توجه به ده معیار در مراحل سه گانه تهیه (کیفیت نظام برنامه‌ریزی، صلاحیت مشاور، پشتیبانی نظری، کیفیت طرح)، تصویب (مدیر پروژه، صلاحیت کارفرما) و اجرا (قدرت اقتصادی و مالی، تعامل حقوقی، تعامل قانونی و مشارکت عمومی و صلاحیت پیمانکار) مقایسه کرده‌اند. طبق آن، معیار قدرت (سیاسی، مدیریتی، اقتصادی و دانشی) بیش‌ترین و معیار گفت‌وگو (مشارکت، تعامل حقوقی و قانونی) کمترین توجه را در طرح‌های منتخب داشته‌اند (Saghafiasl, Zebardast, & Majedi, 2016, 2013). یکی دیگر از روش‌های ارزیابی که شهرداری‌ها در مقیاس محلی نیز به کار می‌برند، در نظر گرفتن پیشبرد طرح براساس زمان و هزینه است. مثلاً روش ارزش کسب، روشی جهت ارزیابی بهره‌وری پروژه و بر اساس سنجش پیشرفت واقعی پروژه، زمان سپری شده و هزینه‌هاست. شهرداری تهران جهت ارزیابی عملکرد پیشرفت فیزیکی، اعتبار و هزینه پروژه‌های منتخب خود از شاخص کارآیی زمانی^۷ و کارآیی هزینه^۸ استفاده کرده است.^۹ همین‌طور در مقیاس فراتر، تلاش‌هایی مثل بنیاد آقاخان^{۱۰}، شورای طراحی مسکونی کانادا^{۱۱}، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران^{۱۲} و نیز تیم داوری طرح‌های شهری اجرا شده در شهرهای مختلف^{۱۳}، معیارهای معین برای دسته انتخابی طرح‌های از پیش تعیین شده^{۱۴} به کار گرفته و به قضاوت آثار پرداخته شده است. برخلاف این نمونه‌ها، این پژوهش کلیه مراحل انتخاب طرح و معیارهای ارزیابی، قضاوت و ارزش‌گذاری را منعطف و بنابر نظر خبرگان و اجماع نهایی ایشان گذاشته شده است^{۱۵}.

۲. مرور ادبیات پژوهش

اگر تنها مفهوم ارزیابی یا معیار طرح را در نظر بگیریم طیف وسیعی از ادبیات در انضباط‌های فکری مختلف درباره موفقیت طرح شهری قابل ارزیابی است. از یک سو اصطلاحات جدیدی مثل «عوامل حیاتی (بحرانی) موفقیت»^{۱۶} رایج در مدیریت و برنامه‌ریزی راهبردی از دهه ۶۰ میلادی توسط اندیشمندان مختلف معرفی و وارد مباحث ارزیابی طرح‌های شهری شده است. اصطلاحی که خود به لحاظ عوامل راهبردی (مانند: ماموریت پروژه، حمایت مدیران ارشد، برنامه زمانبندی پروژه) یا تاکتیکی (مانند: نظر کارفرما، کارکنان، تکالیف فناوری، نظارت و

توسعه اثر می‌شود.^{۲۱} پس نقد نوعی «گفت‌گو» در عمل و «مشارکت» در اثر است (Johnson, 1887; Couzens, 2000; Raman & Coyne, 1982; Hoy, 2000). این همه به این معنا نیست که ارزیابی آثار باید در برهوت بی‌معیاری صورت گیرد. بلکه یکی از برداشتها این است که نقد آثار طراحی شهری «مشارکت» در (بازتولید) عمل طراحی و عمل طراحی خود نوعی (بازتولید) نقد است. مطابق دیدگاه نوین، «پیشرفت» اجتماعی به معنای فاصله گرفتن زمانی از اثر پس از فرآیند بازتولیدهای مکرر (شامل نقدها و آثار) و تأثیرات و بهره‌برداری جامعه بخشی از فرآیند نسبی و بی‌پایان شناخت یا فرآیند پیچیده قضاوت محسوب می‌شود. در میان نقدهای مکرر به روش‌های گوناگون ممکن است نقدهایی در جامعه مورد توافق قرار نگیرد. ولی عمل نقد دست کم جهت توجه، تفسیر و فهم جامعه از اثر ضروری و فرآیندی زمان‌بر و پویاست.

۲-۲- روش‌های ارزیابی طرح‌ها

تحلیل آثار شهرسازی پیش، پس از حین اجرا به روش‌های مختلفی صورت گرفته‌است. روش‌ها ممکن است به صورت یکی یا ترکیبی از شیوه‌های آمار پایه (مانند: وزن دهی و تاکسونومی عددی، فرآیند تحلیل سلسله مراتبی و شبکه‌ای، تحلیل عاملی، شباهت به گزینه ایده‌آل^{۲۲}) نخبه‌گرا (همچون معیار- محور، چیدمان فضا، پویا و مرور محیط پیاده، برداشت ریزمقیاس چشم‌انداز مسیرهای پیاده، تحلیل منظر عینی و ذهنی، ریخت شناسی، پایداری زیست محیطی^{۲۳}) و مردم‌گرا (مثل: شارث، بیانیه مشارکتی طراحی شهری، تشکیل تیم‌های عملیاتی طراحی شهری، مکان‌سنجی، امتیاز پیاده‌روی^{۲۴}) توسط متخصصان، مردم، کارفرما، گرداندگان، حامیان طراحی صورت گیرد. در ایران نیز چنین روش‌های معرفی شده یا به کار رفته‌است (Gol-kar, 2005; Zebardast, 2001; Cowan, 2000; Rezaei, 2003, 2004, 2006, 2014; Rafie & Barakpour, 2014; Saghafiasl, Zebardast, & Majedi, 2013).

«مسابقه» نیز نوعی ارزیابی است که می‌تواند به صورت ترکیبی از روش‌های کیفی و کمی بالا، با معیارهای از پیش تعیین‌شده یا نسبی صورت پذیرد. فرآیند تقدیر و مراسم اهدای جوایز در حرفه طراحی (به ویژه معماری و شهرسازی) که امروزه در نقاط مختلف جهان امری رایج است جهت تشویق و معرفی طرح‌های موفق^{۲۵} جوایز و تقدیرهای مختلفی به طرح‌های مهمی که قرار است اجرا شوند یا آثار ساخته‌شده در مقیاس‌های مختلف در قالب مسابقه اهدا شده است. اهمیت مسابقه به قدری است که در فرانسه و آلمان برگزاری مسابقه برای همه بناهای عمومی اجباری است. مسابقه طراحی ممکن است عمومی یا محدود باشد^{۲۶} و در سطح محلی (مقیاس شهر)، ملی (کل کشور) یا بین‌المللی (جهانی) برگزار شود. کلیه طرح‌ها یا صرفاً طرح‌های ساخته‌شده و یا تنها طرح‌های

نظرسنجی، رسیدگی به مشکلات) و انسانی (مصرف کننده، تهیه کننده، مدیریت پروژه) یا فناوری (یکپارچگی سیستم، امنیت و سندیت) و موارد مشابه تفکیک شده است (Pinto & Slevin, 1997; Hoang & Lapumnuay-pon, 2007). از سوی دیگر در میان صاحب‌نظران حرفه برنامه‌ریزی درباره این مفهوم اختلاف نظر بوده است. مثلاً از اوایل دهه هفتاد تا هشتاد میلادی، از قضیه‌های شبه استدلالی و ایلدوفسکی در مقاله «اگر برنامه‌ریزی همه چیز است، لابد چیزی نیست» تا جدل‌های قیاسی الکساندر در مقاله‌اش «اگر برنامه‌ریزی همه چیز نیست، لابد یک چیزی هست» درباره چیستی، چگونگی و چرایی ارزیابی طرح‌های شهری اندیشه‌ورزی کم صورت نگرفته است. گروهی در رد ارزیابی یا موفقیت طرح، استدلالی شبیه به این ارایه کرده‌اند که «اگر طرح خوب، معیار آینده خوب باشد»، «چون آینده نامعلوم است»، «پس شاید طرح موفق بی‌معناست» (Wildavsky, 1973). ابطال به روش پوپری چنین فرضیه‌هایی توسط گروه مخالف چنین ارایه شده است: دو قضیه (۱) «گیریم طرح، تمام و کمال تحقق نیافت» و (۲) «آنچه از نیت طرح و توان اجرا حاصل شده در گرو طرح بوده است» نتیجه می‌دهد که (۳) «پس طرح خوب هنوز معنا دارد» (Alexander, 1981, 1985).

۲-۱- تغییر مفهوم «ارزیابی» و «نقد»

جنبش‌های فلسفی رادیکال از سال‌های ۱۸۰۰ میلادی تا دهه‌های ۱۹۳۰، ۱۹۶۰ و ۱۹۸۰ نگرش‌های جدیدی را برای نقد کردن به همراه داشته‌است. روش‌شناسی «نقد» سنتی که یک سری معیار جهت ارزیابی «درستی» پدیده مورد بررسی از پیش تعیین کرده، رابطه «مؤلف» و «اثر» را جویا شده مورد واکنش جنبش‌های آزادی‌خواهانه مانند پسااخترگرایانه قرار گرفت. در نتیجه، مفهوم و روش نقد دستخوش تغییرات اساسی شد. انگاره‌های «نقد رادیکال»^{۱۷}، «نظریه انتقادی»^{۱۸} و «هرموننتیک عملگرا»^{۱۹} و «هرموننتیک منفی» برگرفته از آرای نیومارکسیستی فیلسوفانی چون نیچه، فروید، مکتب فرانکفورت، ویتگن اشتاین، هایدگر، رولان بارت، فوکو و دریدا سبب شد تا گذاشتن «معیارهای معین و واحد» برای نقد آثار همواره مورد پذیرش نباشد. تضاد می‌تواند امری پسندیده و حاشیه به اندازه متن قابل قبول باشد. پس ایده‌آل، استاندارد و معیار و بنابراین سلسله مرتبه که «امر ضعیف» را از «قوی» متمایز سازد معنای سابق را ندارد. به این ترتیب «اقتدارگرایی» و نگاه از «بالا به پایین» به زیر پرسش رفت. پس مطابق دیدگاه جدید، اثر مورد نقد و خود نقد در یک میزان اهمیت قرار دارند. نقد (همچون مؤلف یا طراح، منتقد، مخاطب و اثر) «فرآیند» زنده و بی‌پایان است. نقد یک اثر می‌تواند نقد موضوعی دیگر نیز محسوب شود.^{۲۰} «تفسیر»های گوناگون اثر توسط منتقدان، به‌کارگیری آن توسط مخاطبان سرانجام منجر به فهم‌های متنوع و

پیشرو برای آینده را در نظر گیرد^{۲۷}. بسته به پیچیدگی مسابقه ممکن است تک یا چند مرحله‌ای باشد. همچنین ممکن است به صورت بی نام یا حضور طراح صورت گیرد. برگزار کننده مسابقه معمولاً قوانینی در خصوص مسئولیت‌ها، فرآیند داوری، معیارهای صلاحیت شرکت، نوع مسابقه، ترکیب هیات داوران، شرایط شرکت‌کنندگان، هزینه‌های شرکت در مسابقه، جوایز، نشر نتایج و سایر موارد تعیین می‌کند.

۲-۳- معیارهای «درونی و بیرونی» در نقد «فرآورده و فرآیندهای» طرح‌های شهری

پویایی معیارهای ارزیابی آثار در حوزه طراحی شهری نمودی آشکار دارد. این حرفه متولد دهه ۱۹۶۰ میلادی یعنی دوران اهمیت مقیاس انسانی در برابر ماشین و اوج نگرش‌های جدید به مفهوم نقد است. می‌توان معیارهای اصلی قضاوت (فرآورده‌های) طرح‌های (شهری) را منطبق با روند تکاملی ارزش‌های بنیادی طراحی شهری از مؤلفه‌های (الف) کالبدی و زیباشناختی (منظرشهر) به سوی مؤلفه‌های مرتبط با «مردم و مکان» یعنی (ب) «اجتماعی- مردمی» (عرصه عمومی) سپس (پ) «ادارکی- ذهنی» و (ت) «اکولوژیکی-پایداری» جستجو کرد (Golkar, 1999a, 1999b, 2000; Reaei, 2003 a, b, c, 2004, 2012, 2013; Carmona & Punter, 1997). تا پیش از دوران مدرن، تأکید معماران بر ظاهر بیرونی طرح شهری و «فرآورده نهایی» بوده و «طرح ایده‌آل» با معیارهایی مانند: زیبایی، استحکام عملکرد، نظم، ترتیب، هماهنگی، تقارن، تناسب، اقتصاد و زیبایی کاربردی برگرفته از آرای اندیشمندانی چون مارکوس ویتروویوس، لیون باتیستا آلبرتی و آندرا پالادیو سنجیده می‌شد. در دوره مدرن، ارزیابی بیشتر تأکید و رویکردی عملکردگرا داشته که با نظریه‌پردازی افرادی همچون لویی سولیوان (براساس نظرات ویوله لدوک)، آدلف لوس، پال شیربارت، تونی گارنیه، لوکوربوزیه، فرانک لوید رایت با رویکردی «جامع»، «نخبه‌گرایانه» یا از «بالا به پایین» تقویت شده است. نقدهای^{۲۸} جسته‌گریخته از دوره مدرن و تشدید آن از دهه ۶۰ میلادی توجه به مؤلفه‌هایی مانند مقیاس انسانی در مقابل ماشینی، نیازهای مردمی و تنوع فرهنگی در برابر نیازهای زیبایی‌شناسانه، پسند مردم در برابر پسند نخبگان، تجربه‌گرایی در برابر خردگرایی، فرآیند در برابر فرآورده، محیط طبیعی در کنار محیط مصنوع، کیفیت زیستگاه در برابر ظاهر بیرونی، را در ارزیابی آثار طراحی (معماری و شهری) حیاتی کرد. چنان که مفاهیم اجتماعی، تاریخی، فرهنگی، ادراکی و روانشناسانه در برابر ارزش‌های کالبدی صرف قرار گرفت (Rezaei, 2016, pp. 89-47; Punter & Carmona, 1997, p. 89). در حوزه طراحی شهری، کرمونا از جمله افرادی است که بر پایه نظریات سایرین دسته‌بندی از این معیارها ارایه کرده

است. به‌عنوان مثال خود او برای ارزیابی و مقایسه چندین مجموعه مسکونی از میان این معیارها ۱۵ معیار^{۲۹} را ملاک قرار داده و به روش کیفی به قضاوت کیفیت این فضاها پرداخته است (Carmona, 2001). همچنین در ارزیابی طرح‌های شهری نمی‌توان در کنار معیارهای پیش گفته از معیارهای «فرآیندگرا» غافل‌شد که به انجام فرآورده، مشارکت نیروها، هدایت منابع، سیاست‌گذاری و مدیریت و برنامه‌ریزی آن منجر می‌شوند (Bandarabad, 2011; Golkar, 2005; Talen, 1997; Alexander & Faludi, 1989; Saghafiasl, Zebardast, & Majedi, 2016; Rafiei & Barakpour, 2013). الکساندر و فالودی بعد مرور مفاهیم سیاست، برنامه‌ریزی، طراحی، پروژه، برنامه‌دهی، تصمیم‌های برنامه‌ریزی (عملیاتی و اجرایی)، خروجی و نتایج^{۳۰}، آن‌ها را براساس میزان ذهنی (انتزاعی) و عینی بودنشان تمایز داده^{۳۱} و در عین حال پنج معیار اصلی مشترک را برای ارزیابی جامع و دقیق همگی تحت شرایط عدم قطعیت بر پایه مدل «فرآیند تحقق سیاست- برنامه‌ریزی»^{۳۲} پیشنهاد می‌دهند: انطباق^{۳۳}، شیوه کاربست، فرآیند منطقی (شامل تمامیت اطلاعاتی)، توافق، مشارکت، بهینگی قبل اجرا و بهینگی بعد اجرا^{۳۴} (Alexander & Faludi, 1989). همین‌طور، طبق مدل «برنامه‌ریزی- فرآیند- نتایج»^{۳۵} دسته‌بندی ارزیابی بر پایه انطباق (نتایج) یا برپایه انجام (فرآیند) برنامه‌ریزی صورت گرفته که معیارهای کلی ارزیابی انطباق پایه شامل دو معیار کارآیی (تحقق برنامه، کنترل توسعه) و تعهد (منابع انسانی، منابع مالی) است. معیارهای ارزیابی براساس انجام نیز عبارت‌انداز: هدایت، کاربرد برنامه و مشارکت طی تحقق برنامه (Oliveria & Pinho, 2008). در خصوص ارزیابی «فرآورده» طرح‌ها، یکی از تعاریف متعدد برای شیوه‌های «ارزیابی طرح بعد بهره‌برداری»^{۳۶} بررسی تأثیرات و کارآیی طرح برای مردم (بهره‌برداران آن) به روش مشاهده، ثبت و توصیف^{۳۷} اثر است که معمولاً به یک نوع از طرح (مثلاً مسکونی) با هدف بهبود شرایط آتی می‌پردازد. این نوع ارزیابی از نظر درجه تعمیم (کم تا زیاد)، میزان توجه به عوامل (تک یا چند) و دامنه کاربرد یافته‌ها (کوتاه تا بلندمدت) متغیر است. ارزیابی‌های دولت پشتیبان معمولاً با قابلیت تعمیم بیشتر، سیستمی (چندعاملی) و میان مدت‌تر هستند. ارزیابی‌ها با حامیان دانشگاهی مانند دولت پشتیبان هستند با این تفاوت که دامنه کاربردشان بلندمدت‌تر است. سایر حامیان، مانند: شرکت‌های خصوصی مثلاً معماری، معمولاً مجری ارزیابی‌هایی با قابلیت تعمیم کمتر و دامنه کاربرد کوتاه‌مدت‌تر هستند^{۳۸} (Zimring & Reizenstein, 1980). درخصوص ارزیابی «فرآیند» و مدیریت به انجام‌رسانی طرح‌ها، عوامل نقد شده صاحب‌نظران مختلف در خصوص «شکست» آن‌ها توسط امیلی‌تلن به جنبه‌های درونی (همچون ماهیت عدم قطعیت برنامه، پیش‌بینی‌ناپذیری

کیفیت، فارغ از معیارهای هزینه، فایده و زمان پیشرفت طرحها در نظر گرفته شده است. کلیه روشهای کمی، رتبه‌بندی‌ها و آمار صورت گرفته نسبی و با تحلیل‌های کیفی کنترل شده است. باین حال، نتایج در خصوص کیفیت و موفقیت منعطف، نسبی و نه مطلق با تفسیری منطبق با مستندات پژوهش در نظر گرفته شده است. بنابراین، نتیجه پژوهش تنها یکی از چندین چشم‌اندازهای ذهنی- جمعی است که با اتفاق آرا می‌توان متصور شد. سرانجام معیارهای به اجماع رسیده در موفقیت طرح‌های شهری تهران، با توجه به مبانی نظری، از نظر برونی یا درونی بودن فرآیند طراحی سنجیده شده است.

۴. بحث و تحلیل

طبق روش دلفی، اجماع نظر متخصصان در این پژوهش درباره طرح‌های برتر اجرا شده در تهران در دوره جمهوری اسلامی به دست آمد. به تبع معیارهای موفقیت این طرح‌ها به اتفاق آرای ۷۰ درصد به بالا استخراج و رتبه‌بندی شد. ارتباط میان طرح‌های منتخب، معیارهای قضاوت و تخصص داوران در اینجا قابل بررسی است. معیارهای مطرح شده توسط ایشان طی دوره‌های متوالی و اتفاق نظر حاصله نشان می‌دهد که موفقیت طرح‌های شهری در گرو همکاری طیف وسیعی از متخصصان شهری است. برنامه‌ریزان و طراحان شهری، معماران، جامعه‌شناسان و مهندسان ترافیک با مدیریت مناسب در قالب چارچوب‌های منسجم «طراحی و برنامه‌ریزی» همراه با مشارکت کامل مردم و در نظر گرفتن نیازهای اصلی آنان می‌توانند موفقیت طرح‌ها را رقم‌زنند. هرچند در طرح‌های منتخب این پژوهش توسط داوران، نقش همه این گروه‌ها نه روشن و نه متناسب به نظر می‌رسد^۴؛ ولی مرور معیارهای اصلی ارزیابی موفقیت طرح‌ها از نظر خبرگان یادآور اهمیت این همکاری است. چراکه معیارهای اصلی موفقیت طرح‌های منتخب بنا به اجماع حاصله، به ترتیب اهمیت شامل (۱) خواست و مشارکت مردم، (۲) توان اجرایی- مدیریتی و (۳) کیفیت تخصصی طراحی بوده است (جدول ۱).

طرح، رفتار برنامه‌ریزی، اهداف و حقوق هر طرح یا بیرونی (مانند: پیچیدگی‌های سیاسی، گرفتاری در توافق گروه‌ها و دستیابی به اطلاعات) تقسیم شده است. او به همین ترتیب عوامل «پیروزی» در فرآیند طرح‌ها را براساس نظریه‌های مختلف به درونی (مانند: تمرکز بر راهبردی و فرآیندی بودن طرح، تأکید بر سیاست‌ها، درگیرکردن گسترده جوامع و مشارکت ذی‌نفعان، کیفیت برنامه و اتخاذ استانداردهای برتر از طرح‌های سرمشق) و بیرونی دسته‌بندی کرده است که عوامل بیرونی موفقیت طرح‌ها را نامعین دانسته است (Talen, 1997, pp. 577-580).

۳. روش پژوهش

این پژوهش به روش دلفی و با تشکیل هیأت داوران شامل دو گروه متخصصان مطرح و مدیران شهری هدایت شده است. متخصصان و مدیران محلی و آگاه از طرح‌های شهری اجرا شده در تهران انتخاب شدند. برای یک جانبه نشدن قضاوت از کمیته‌های متنوعی استفاده و جمع‌آوری اطلاعات از طریق چهار مرحله پرسش و چندین سری پرسشنامه مکرر و تکمیلی برای رسیدن به اجماع از حدود مجموع ۴۰ نفر در پنج حرفه برنامه‌ریزی شهری، طراحی شهری، معماری، جامعه‌شناسی شهری و مدیریت شهری انجام شد. دلیل انتخاب روش دلفی، هدف پژوهش یعنی اکتشاف، آزمون و ارزیابی آثار بوده است. همچنین این روش، فرآیندگرا بوده که بدون تعیین معیار واحد یا پیش فرض معین، میان داوران قابلیت بررسی آثار متنوع را با دادن آزادی انتخاب داوران^۳ به صورت کیفی و کمی توأمان داشته است (Dalkey & Helmer, 1963). در این پژوهش در چهار مرحله اصلی شامل (۱) مطالعه پیش‌تاز، (۲) اکتشاف، (۳) تلخیص گزینش و (۴) قضاوت، از هیأت داوران پرسش به عمل آمد تا سرانجام «اجماع نظر» با توافق «بالای هفتاد» درصد در خصوص معیارها و طرح‌ها^۴ به دست آمد. آرا به صورت مخفی در دوره‌های متعدد تلخیص شد. ملاک انتخاب، معیار و قضاوت طرح‌ها و رتبه‌بندی آن‌ها براساس نظرات خبرگان و کاملاً آزاد و بدون پیش‌فرض بوده و تأکید بر

جدول ۱: خلاصه نظرسنجی و اجماع صاحب‌نظران درباره اولویت‌بندی معیارهای موفقیت طرح‌های شهری تهران و راهبردهای پیشنهادی

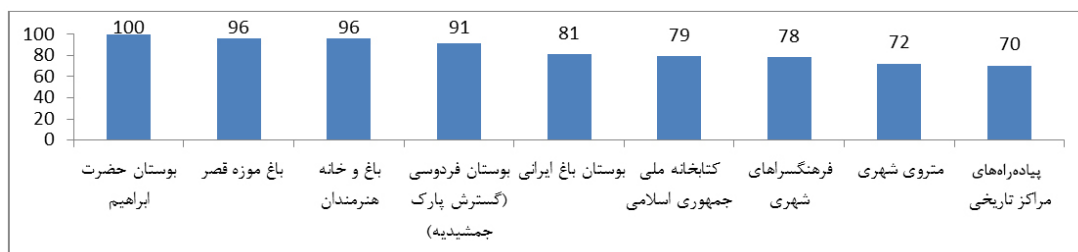
اولویت	معیار موفقیت طرح	راهبردهای اصلی پیشنهادی
۱	خواست و مشارکت مردمی	مشارکت و آگاه‌سازی مردم، کارکرد برای طبقات محروم یا درآمدهای متوسط، توسعه مناسب مسکن اجتماعی، مجموعه‌های مسکونی و آپارتمانی منطبق با ساختار بومی برای همه، کاهش معضلات ترافیکی و آلودگی‌های محیطی، تسهیلات برای تمام گروه‌های جامعه (از جمله بانوان، کودکان، معلولان)، توجه به گسترش مراکز تفریحی، نیاز به فضای سبز، طرح‌های گردشگری، اولویت‌بندی طرح‌ها، در نظر گرفتن ضرورت طرح برای صلاح مردم تهران و رضایت آنان.

اولویت	معیار موفقیت طرح	راهبردهای اصلی پیشنهادی
۲	توان اجرایی و مدیریتی	انتخاب مدیران مسئول و دارای اختیار، همکاری و هماهنگی مناسب بین گروه‌های شایسته تخصصی و کلیه دستگاه‌های تصمیم‌گیری، جلب مشارکت مردم، هدایت و رهبری منابع مالی و انسانی، کنترل افزایش بی‌رویه جمعیت، صلاحیت نیروی انسانی (مدیران، طراحان، مشاوران، مجریان، پیمانکاران، کارمندان، گروه ناظر)، در نظر گرفتن مقتضیات مالی-اقتصادی، مسایل حقوقی و قانونی، استمرار طرح‌های قبلی، انطباق با طرح‌های بالادست، رعایت برنامه و زمان‌بندی، تهیه به موقع اسناد، رعایت اخلاق حرفه‌ای، رسیدگی و نظرسنجی، به‌کارگیری فناوری‌های لازم.
۳	کیفیت فنی طراحی	مطالعات جامع طراحی و برنامه‌ریزی شهری (توجه به جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی، روانشناسی، ترافیکی، معماری و غیره) <u>ملاحظات محیطی و اصول توسعه پایدار</u> (اقتصادی، اجتماعی، محیطی)، تدوین و رعایت ضوابط شهری (مانند: بلندمرتبه سازی، مکانیابی، دسترسی، هماهنگی با بافت و بومی‌سازی).

مسکن اجتماعی، مجموعه‌های مسکونی و آپارتمانی منطبق با ساختار بومی برای همه، کاهش معضلات ترافیکی و آلودگی‌های محیطی، تسهیلات برای تمام گروه‌های جامعه (از جمله بانوان، کودکان، معلولان)، توجه به گسترش مراکز تفریحی، فضاهای باز و سبز، طرح‌های گردشگری از جمله طرح‌های در اولویت برای تهران است. هیات داوران این پژوهش شامل متخصصان شهری در حوزه‌های برنامه‌ریزی، طراحی، معماری، مدیریت و جامعه‌شناسی شهری، پس از نظرسنجی‌های متداوم به روش دلفی، بر شاخص و موفق بودن چندین طرح شهری اجرا شده در شهر تهران طی سال‌های ۱۳۶۰ تا ۱۳۹۵ نیز اجماع کردند. برپایه این اتفاق نظر می‌توان گفت که طرح‌های منتخب در چهارگونه اصلی یعنی (۱) چارچوب‌های برنامه‌ریزی (چشم‌انداز، طرح، سیاست، راهبرد و برنامه‌های جامع)، (۲) طرح‌های حمل‌ونقلی، (۳) معماری شهری (بناها و مجموعه‌ها با کاربری عمومی شهری) و (۴) فضاهای باز شهری قابل تفکیک هستند^{۴۴}. نمودار یک اجماع ۷۰ درصدی گروه متخصصان را در خصوص طرح‌های شهری نمایش داده‌است. مشهود است که بیشتر طرح‌ها توسط مهندسان مشاور انجام شده است.

بازنگری جدول یک نشان می‌دهد که معیار نخست در درون معیارهای بعدی به‌طور غیرمستقیم حضور دارد. جدا از این که مدیران و طراحان می‌توانند گاهی از بدنه مردمی محسوب شوند، نکاتی چون جلب مشارکت مردم توسط مدیر یا مطالعه زمینه یا محیط توسط طراح، به نوعی محتوی معیار نخست است. با بررسی رتبه طرح‌های منتخب و ترتیب معیارها می‌توان گفت هرچه طرح‌ها براساس نیازهای شهروندان، تصمیمات مناسب اجرایی، قدرت مدیریتی بالا اجرا شوند، میزان موفقیت بیشتری خواهند داشت^{۴۴}. تخصص کارشناسان نتوانسته بر انتخاب میزان موفقیت پروژه‌ها از جنس خاص تأثیرگذار بوده باشد^{۴۳}. راهبردهای موفقیت طرح‌های شهری وابسته به معیارهای سه‌گانه طبق جدول یک قابل طبقه‌بندی است. از همین‌رو برای پیشبرد طرح‌های شهری تهران از مهم‌ترین راهبردهای به‌دست‌آمده می‌توان به مشارکت مناسب مردم و فعالیت شایسته سایر بازیگران طرح‌های شهری اشاره کرد. طرح‌های پیشنهادی متناسب با معیار اصلی اول یعنی خواست مردم، طبق اتفاق نظر به‌دست‌آمده عبارت‌اند از: طرح‌هایی که با مشارکت مردمی و کارکرد برای همه طبقات جامعه صورت گیرد. توسعه مناسب

شکل ۱: طرح‌های شهری برتر اجرا شده در تهران از دهه ۱۳۶۰ براساس اجماع خبرگان

این اختلاف است و مهر تأیید بر معنادار بودن این اختلاف زده‌است^{۴۵}. بنابراین می‌توان گفت که ارتباط موفقیت طرح‌ها به میزان مردمی بودن آن‌ها بوده‌است. قابل توجه‌است که هر سه معیار اصلی به‌دست آمده

پروژه‌هایی که با معیار نیاز شهروندان و معیار اجرایی و مدیریتی انجام شده‌اند، میزان موفقیت بالاتری نیز داشته‌اند. به منظور بررسی این اختلاف از آزمون‌های آماری استفاده شده‌است که نتایج به دست آمده نیز موید

۵. نتیجه‌گیری

دستیابی به معیارهای اصلی موفقیت طرح‌های شهری اجرا شده از دید خبرگان می‌تواند بر شیوه مدیریت و کیفیت طراحی آن‌ها در آینده مؤثر باشد. با وجود این که فرض معیاری ثابت برای قضاوت همواره صحیح نیست اما طبق یافته‌های این پژوهش، یکی از نقاط اشتراک خبرگان شهری در نقد طرح‌های شهری منتخب و معیارهای اختیاری خود در تهران برتری معیار «خواست و مشارکت مردم» بر سایر معیارها حتی معیارهای مدیریتی و کیفیتی است. بنابراین در مراحل طراحی این معیار بیش از هر عامل دیگر سبب پیروزی می‌شود. برای موفقیت بیشتر طرح‌ها ضروری است که مردم از ابتدایی‌ترین مراحل طراحی قبل اجرا تا مباحثه و نقد آثار پس از اجرا درگیر فرآیند طراحی باشند.

از سوی دیگر، معیارهای موفقیت طرح‌های شهری برای طیف‌های عینی‌تر همچون پروژه تا ذهنی‌تر مانند سیاست‌گذاری متغیر است. همچنین معیارها می‌تواند معطوف به ارزیابی «فرآیند» (مانند: مشارکت نیروها، هدایت، برنامه‌ریزی و مدیریت منابع) یا «فرآورده» (مانند: جنبه‌های زیبایی، کارکردی، ادراکی و اکولوژیکی) تولید اثر باشد. اما طبق یافته‌های این پژوهش، در همه این طیف‌ها جنبه «مردمی» بیشترین تأثیر را دارد و درونی‌ترین معیار محسوب می‌شود. بدین معنا که معیارهای «مدیریتی و فنی» و حتی «کیفیت اثر طراحی» با وجود اساسی بودن با معیار «مردم» معنا می‌یابد. بنابراین مردم نقش یک «فرامعیار درونی» را در موفقیت طرح‌ها بازی می‌کنند. این فرامعیار نباید خارج از فرآیند طراحی باقی بماند. بلکه ضروری است تا مردم به عنوان شاه کلید موفقیت طرح‌ها در کلیه مراحل آن دخیل باشند.

برخلاف پژوهش‌های مشابه که با معیاری ثابت و از پیش تعیین شده به ارزیابی آثاری معین می‌پردازد، این پژوهش با معیارهای انتخابی برای آثار اختیاری توسط پنج گروه متخصص و مدیر به این نتیجه رسید که معیار مردم فراگیرترین و درونی‌ترین معیار است که در معیارهای اولویت بعدی یعنی معیارهای مدیریتی و کیفیتی نیز نهفته است. ولی این فرامعیار درونی در طرح‌های تهران به صورت غیرآگاهانه سبب موفقیت شده و از این رو برون از فرآیند طراحی و غایب مانده است. بنابراین پیشنهاد می‌شود تا با مشارکت دادن مردم در فرآیند طرح‌های شهری از طریق مواردی چون توسعه نهادهای محلی، بهره‌گیری از تکنیک‌هایی همچون تهیه بیانیه طرح‌های محله، شارت‌های مردمی، ارتباط دانشگاه با نهادهای شهری، برگزاری «مسابقه» با فرآیند داوری مردمی، موجبات موفقیت آگاهانه طرح‌ها را فراهم ساخت.

در ادامه این پژوهش لازم است تا پژوهش‌های دیگری در مقیاس‌های متنوع، در خصوص هریک از گونه‌های طرح‌های شهری، در بازه‌های زمانی و مکانی متفاوت،

گرچه طبق مبانی نظری این پژوهش از عوامل درونی موفقیت طرح‌ها محسوب می‌شوند؛ ولی با توجه به عدم یا کم‌رنگ‌بودن مشارکت مردمی در فرآیند طرح‌های بررسی شده باید گفت که معیار اولویت نخست موفقیت (یعنی مشارکت) در اینجا عاملی بیرونی محسوب می‌شود. زیرا در روندی آگاهانه در فرآیند طرح‌های برتر نبوده است. این بدین معناست که موفقیت طرح‌های شهری مورد بررسی، مدیون عاملی است که بیرون از فرآیند طرح مانده است.

یکی از نقدهای جدی به فرآیند ارزیابی طرح‌ها، منتقدان آن یا شیوه ترکیب هیات داوران و به خصوص فقدان حضور و مشارکت مردم یا استفاده‌کنندگان نهایی است^{۴۶}. در بسیاری از مسابقه‌ها نیز یک پروژه تنها از دیدگاه یک گروه متخصص ارزیابی می‌شود و جنبه‌های متنوع آن در نظر گرفته نمی‌شود. گفتگو و تعامل داوران از یک سو می‌تواند سبب بهبود نتایج ارزیابی‌شده ولی از سوی دیگر به دلیل پدیده «گروه زدگی»^{۴۷} ممکن است در داوری خلل ایجاد کند. اعلام نظر نهایی هیات داوران حتی با وجود تصریح مخالفت‌ها احتمال دارد به حمایت همه جانبه از برندگان تعبیر شود. از دیگر سو، شرکت‌کنندگان ممکن است با هدف جلب رضایت داور یا داوران از سبک خاصی پیروی نمایند که خارج از اهداف و شرایط مسابقه است. آرای مردم، لزوم مشاهده پروژه‌ها و مصاحبه با استفاده‌کنندگان و مدیران توسط داوران، تأکید بر معیارهای نیازهای مردم و کیفیت ساخت علاوه بر توجه به مسایل تخصصی زیباشناسی از جمله مواردی است که در ارزیابی حایز اهمیت است. به عنوان مثال، در سال ۱۹۸۱ گروه ویشر و کوپرمارکوس استخدام‌شدند تا میزان همپوشانی نظرات استفاده‌کنندگان را با نظر متخصصان در پنج طرحی^{۴۸} بسنجند که در شهر ونکوور کانادا در مسابقه مسکونی شرکت کرده بودند. ایشان چهار گروه از نظرات را یعنی نظرات داوران، طراحان، مشاهده‌گر میدانی (متخصص در رفتار محیطی) و استفاده‌کنندگان، با هم مقایسه و تحلیل کردند. طبق معیارهای مشاهده‌گر که نقطه نظرات استفاده‌کنندگان را در نظر گرفته بود، ترتیب رتبه طرح‌ها درست برعکس نظرات داوران درآمد. بنابراین طبق نظر ساکنین، هرچند طرح نخست رتبه آورده و تاییدشده ولی دو طرح مردودشده در مسابقه اصلی، برنده محسوب‌شده و طرح برندگان رتبه دوم و سوم، کاملاً رد شده‌است. چرا که معیار داوران متخصص با تأکید بر مسایل زیباشناسی و ظاهر بیرونی تنظیم‌شده درحالی‌که نظر مردم بر شیوه ساخت بنا، توجه به نیازهای اجتماعی و روانشناسانه روزانه‌شان و سرزندگی در درون مجموعه بوده‌است (Vischer & Coopers & Lybrand, 1986). بنابراین بسته به این که چه کسانی، چه زمانی به چه پدیده‌ای، چگونه می‌نگرند، ارزش‌های متفاوتی درک می‌کنند^{۴۹}. پس دشواری ارزیابی از نقطه نظر نوع اثر یا پدیده مورد نقد و معیارهای مترتب بر آن نیز قابل بررسی است.

با روش‌های مختلف دیگر با ترکیب‌های دیگری از هیات داوران صورت گیرد. فراوانی متغیرها در موفقیت طرح‌ها به ویژه نسبت به اهداف طرح‌ها، لزوم پژوهش‌های بیشتر را در بررسی همبستگی یا کنترل این متغیرها نشان می‌دهد. وابستگی متغیرهای مردمی با سایر متغیرها نیز در پژوهش‌های جداگانه نیاز به بررسی دارد. در روش‌های دیگر با استفاده از تعریف متغیرهایی مانند: هزینه، فایده، زمان و نیز بهره‌گیری از نظرات مردم، استفاده‌کنندگان و طراحان می‌توان به نتایجی متفاوت و متکامل دست‌یافت. ارزیابی طرح‌های اجرا نشده یا مراحل مختلف فرآیند طراحی به‌خصوص توجه به برنامه‌ها و سیاست‌هایی که ابعاد فضایی-کالبدی یا غیرکالبدی دارند می‌تواند دیدگاه کامل‌تری از وضعیت طراحی شهری را ترسیم سازد. از پرسش‌های بعدی این است که در هر یک از مراحل طراحی کدام مردم و چگونه حاضر شوند؟

تقدیر و تشکر

این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی نگارنده با عنوان «کندوکاو تجارب طرح‌های شهری در تهران معاصر (۱۳۶۰

تا ۱۳۹۰) است که با حمایت‌های دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی صورت پذیرفته است. نگارنده که مجری طرح بوده از آن دانشگاه محترم و گروه پژوهشگران همکار خود از جمله طوفان حقانی، نوید سعیدی رضوانی، خشیار کاشانی جو، فاطمه شاهرودی، انوشیروان مستوفی، حمیدرضا ناصر نصیر، اشکان غلامپور، مهسا امینی‌حاجی‌باشی و احمدرضا مام شریفی کمال سپاس را دارد. نویسندگان همچنین از همه گروه‌های متخصصان، معاونین وزرا (کشور، راه و شهرسازی)، مهندسان مشاور، مدیران، مناطق شهرداری، شهرداران، اعضای محترم شورای شهر تهران صمیمانه قدردان است چراکه دانش و نظرات خود را با صبوری به مشارکت گذاشته و پاسخگوی پرسشنامه‌ها بوده‌اند. در طی پژوهش دانشجویان دکتری معماری و شهرسازی امارات و دانشجویان ارشد طراحی شهری و معماری دانشکده معماری و شهرسازی تهران مرکزی (۱۳۹۲-۱۳۹۳) در برگزاری نشست‌های مربوط به طرح‌های شهری، جمع‌آوری اطلاعات و مصاحبه‌ها این پژوهش یاری رسانده‌اند که نگارنده لازم می‌داند از آنان نیز قدردانی نماید.

پی‌نوشت

1. Roeseler

2. Alfred Bettman and Ladislav Segoe

۳. به صورت نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای و با روش تخصیص نیمین و بنابر دسته‌بندی گازلینگ.
۴. سه طرح در دسته اول، یک طرح در هر یک از دسته‌های دوم و سوم و دو طرح در دسته چهارم.
۵. ۲۴ صاحب‌نظر در چهار گروه شامل: اساتید، مشاوران (به‌عنوان تهیه‌کنندگان)، مدیران (به‌عنوان تصویب‌کنندگان) و پیمانکاران (به‌عنوان مجریان).
۶. بنابراین هدف ارزیابی فرآیند طرح‌ها بوده که از طریق بررسی فرآورده طرح پیش‌رفته‌است.

7. SPI

8. CPI

۹. به‌طور مثال طبق گزارش معاونت برنامه‌ریزی و توسعه شهری و امور شورا (۱۳۹۴) در بیشتر مناطق شهر تهران فاصله میان پیشرفت فیزیکی واقعی و پیشرفت ریالی بیش‌تر از حد نرمال بوده که البته این فواصل گویای کمبود ثبت اسناد مالی یا نواقص ارایه صورت وضعیت‌ها با وجود فعال بودن پروژه‌های این مناطق است. در همین سال پیشرفت فیزیکی مناطق ۳، ۹، ۱۱ و ۲۱ مناسب ارزیابی شده است. باید در نظر داشت که شیوه انتخاب پروژه و دسترسی به اسناد در این روش ارزیابی قابل بحث است.

۱۰. از ۱۹۷۷

۱۱. از اواخر دهه هفتاد میلادی

۱۲. به تازگی

۱۳. از دهه‌های هفتاد

۱۴. که غالباً به‌عنوان شرکت در ارزیابی ثبت نام کرده‌اند.

۱۵. طیف انتخاب طرح‌های بنیادآقاخان نیز مانند پژوهش حاضر متنوع ولی در دسته‌های پراکنده‌تری مانند: معماری، مرمت، شهرسازی قرار دارد. در ضمن داوران این مجموعه لزوماً محلی نبوده و برای طرح‌های پراکنده در اقصی نقاط جهان یکسان در نظر گرفته شده‌اند. در مقایسه با این پژوهش و بنیاد آقاخان، شورای طراحی مسکونی کانادا صرفاً به یک نوع از طرح‌های شهری می‌پردازد. هیچ‌کدام از این ارزیابی‌ها نظر مدیر، مجری، مردم را در نظر نگرفته‌اند. ضمناً نظر طراح در برخی از این طرح‌ها ملاک نبوده‌است.

16. Critical Successful Factor

17. Radical Criticism

18. Critical Theory

19. Pragmatic Hermeneutics

۲۰. به‌طور مثال وقتی فوکو سراسربین (Panopticon) جیمز بنتام را تحلیل می‌کند مقصودش نقد صرف زندان نیست بلکه مفهوم سلسله‌مرتب است.

۲۱. به‌عنوان مثال نقد یک پدیده از منظر چند خبررسانی مختلف می‌تواند کاملاً متفاوت تعبیر شود. این‌که داستان جنگ یا تاریخ توسط کدام یک از طرفین نوشته شود، دستاوردهایی گوناگون دارد که همگی موجب فهم مختلف می‌شود.

22. Simple Additive Weighting (SAW), Taxonomy, Analytical Hierarchical Process (AHP), Analytical Network Process (ANP), Factor Analysis, Technique for Order Performance by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS).

23. Space Syntax, Pedestrian environment review system, Pedestrian environment data scan, Micro scale Audit of Pedestrian Streetscapes (MAPS), Townscape, Image of the City, Urban Tissue and the Character of Towns, Sustainable Urban Design.

24. Village Design Statement (VDS), Urban Design Action Teams (UDATs), Place-check, Walk score.

۲۵. گاهی هدف مسابقه کشف نازل‌ترین آثار است مانند مسابقه فکاهی.

۲۶. صلاحیت شرکت در مسابقه می‌تواند عمومی، محدود، انتخابی، تخصصی یا دانشجویی باشد (مسابقات دانشجویی نوعی از مسابقه محدود محسوب می‌شود). شرکت در مسابقات می‌تواند شرایطی همچون محدودیت سنی یا شرکت به صورت گروهی یا فردی داشته باشد).

۲۷. در مسابقات نسبت اجرا اثر نیز متغیر است که می‌تواند اثر را قبل ساخت، قابل ساخت، ساخته‌شده، یا در حد ایده و آرمان در نظر گیرد.

۲۸. مانند آرای جان راسکین، اگستس پیوجین و اژن امانویل ویوله لدوک.

۲۹. زمینه، حس مکان، محله، فضای شهری، خوانایی، پیوستگی، حرکت، تسلط اتومبیل، امنیت، ابداع، انعطاف، انتخاب، محوطه، توسعه پایدار، کاربری مختلط.

30. Policy, Plan, Design, Project, Program, Operational /Implementation Decisions, Outcomes, Outputs.

۳۱. به صورت کلی، سیاست‌ها (Policies) انتزاعی و عمومی‌تر و برنامه‌دهی (Programs) و پروژه‌ها (Projects) عینی و اختصاصی‌تر هستند. برنامه‌ریزی‌ها (plans) در میان این طیف قرار دارند. تصمیم‌های برنامه‌ریزی نیز بسته به شرایط در تمام طیف قابل قرارگیری است.

32. Policy-plan Implementation Process (PPIP).

۳۳. مقصود عدم مغایرت اهداف با تصمیم‌هاست.

34. Conformity, Rational Process, Optimality ex ante & ex post, Utilization

35. Plan-Process-Results

36. Post Occupancy Evaluation (POE)

۳۷. بنابراین مشاهده‌گر به دلیل فقدان کنترل قرارگاه نمی‌تواند از روش کاملاً تجربی (مثلاً درخواست از بهره‌برداران جهت استفاده از اثر تحت شرایط خاص) استفاده نماید.

۳۸. از نظر روش‌شناسی، برای تصمیم‌پذیری بیشتر، ارزیابی‌ها باید هم قرارگاه و هم زمان را نمونه‌برداری کنند. ارزیابی‌های چند عاملی (سیستمی) لازم است تا مطالب سازمانی، روش‌های چندگانه و فرآیند تولید قرارگاه را نیز در نظر بگیرند. ارزیابی‌ها برای دامنه کاربرد فوری (کوتاه مدت) باید اعضا سازمان مورد مطالعه، نیازهای متنوع طیف استفاده‌کنندگان را در نظر گرفته و شیوه‌های ارایه شفاف و دقیق را به‌کاربرند.

۳۹. در این روش آرا محرمانه و مخفی بوده‌است.

۴۰. بخش گونه‌بندی طرح‌های پژوهش در نوشتار دیگری پرداخته شده‌است.

۴۱. نقش دفاتر معماری در هدایت و طراحی پروژه‌های منتخب قابل بررسی است. گرچه به‌طور خوش‌بینانه سایر متخصصان در رده‌های مطالعاتی، مدیران در انتخاب موضوع، مکان و اجرای پروژه و مردم در بهره‌برداری سهیم بوده‌اند؛ ولی تناسب نقش گروه‌ها موضوع مهمی برای پژوهش‌های آتی است.

۴۲. ارتباط آماری میان میزان موفقیت پروژه‌ها از یک سو و معیار انجام پروژه از سوی دیگر با توجه به سطح سنجش متغیرها و همچنین اندازه جدول از طریق آزمون‌های تاووبی کندال و کرامرز استفاده شده است. بر این اساس اختلاف اندکی میان معیار انجام پروژه‌ها با میزان موفقیت آن‌ها مشاهده شد. با توجه به سطح سنجش بررسی شده (خطای ۰.۰۵) و مقدار معناداری به دست آمده برای آزمون کرامرز ($P=0.013$) می‌توان گفت: «هرچه مردمی‌تر موفقیت بیشتر».

۴۳. از آزمون آماری تاووبی کندال استفاده شد.

۴۴. انواع طرح‌های شهری به‌دست آمده از این پژوهش در نوشتاری دیگری به‌طور کامل بررسی شده است (Rezaei, 2020).

۴۵. براساس ارتباط آماری میان میزان موفقیت پروژه‌ها از یک سو و معیار انجام پروژه از سوی دیگر با توجه به سطح سنجش متغیرها و اندازه جدول آزمون‌های تاووبی کندال و کرامرز می‌توان گفت اختلاف اندکی میان معیار انجام پروژه‌ها با میزان موفقیت آن‌ها دیده شده است. با توجه به سطح سنجش بررسی شده (خطای ۰.۰۵) و مقدار معناداری به‌دست آمده برای آزمون کرامرز ($P=0.013$) می‌توان گفت هرچه پروژه‌ها بر اساس نیازهای شهروندان و دلایل و تصمیمات اجرایی و مدیریتی اجرا شده‌اند، میزان موفقیت بیشتری نیز داشته‌اند.

۴۶. نکته‌ای که درباره روش این پژوهش نیز صادق است از همین رو در ادامه این پژوهش، در پژوهشی دیگری، نظرسنجی از مردم درخصوص همین پروژه‌ها صورت گرفته و با نتایج این پژوهش مقایسه و تحلیل شده است.

۴۷. گروه‌زدگی (Groupthink) پدیده‌ای روانشناسانه است که ممکن است در تصمیم‌گیری گروهی علنی وقتی رخ دهد که افراد گروه نه براساس خرد بلکه مبتنی بر یک غرض خاص با یک موضوع همراه می‌شوند. چنین اجماع و توافقی معتبر نیست. وفاداری به گروه افراد را ملزم می‌کند از مسایل مناقشه‌برانگیز و راه حل‌های جایگزین خودداری کنند (خواهی نشوی رسوا هم‌رنگ جماعت شو).

۴۸. از این پنج طرح، از نظر داوران سه طرح برنده با تراکم متوسط (ده واحد کاندومینیوم یا آپارتمان‌ها با مالکیت شخص، ۶۵ واحد آپارتمان استیجاری با مالکیت غیر شخصی، ۹۵ واحد خانه شخصی) و دو طرح بازنده با تراکم متوسط و کم (ده واحد کاندومینیوم- مالکیت اشخاص، ۶۴ واحد مسکونی برای سالمندان- دولتی) بودند.

۴۹. در اینجا مقصود این نگاه رمانتیک نیست که «زیبایی در چشم ناظر» است. چرا که این نگرش خود سنتی محسوب می‌شود. بلکه مراد پویایی پدیده، مخاطب و متن است.

REFERENCES

- Alexander, E.R. (1981). If Planning Isn't Everything, Maybe It's Something. *Town Planning Review*.
- Alexander, E.R. (1985). From Idea to Action: Notes for a Contingency Theory of the Policy Implementation Process. *Administration and Society*, 403-426. <https://doi.org/10.1177/009539978501600402>
- Alexander, E.R., & Faludi, A. (1989). Planning and Plan Implementation: Notes on Evaluation Criteria. *Environment and Planning: Planning And Design*, 127-140. https://www.researchgate.net/publication/23540652_Planning_and_plan_implementation_notes_on_evaluation_criteria
- Bandarabad, A. (2011). *Livable City: From the Foundations to Concepts*. Tehran: Azarakhsh.
- Behzadfar, M. (2013). *The Identity of City (Case Study: Tehran)*. Tehran: Tehran City Publisher (Nashr Shahr).
- Carmona, M. (2001). *Housing Design Quality: Through Policy, Guidance, and Review*. London: Spon Press.
- Couzens Hoy, D. (1982). *The Critical Circle: Literature, History, and Philosophical Hermeneutics*. University of California.
- Cowan, R. (2000). *Placechecks: A Users' Guide*. London: Urban Design Alliance.
- Dalkey, N., & Helmer, O. (1963). An Experimental Application of the Delphi Method to the Use of Experts. *Management Science*, 458-467. <https://doi.org/10.1287/mnsc.9.3.458>
- Etemad, G. (2013). *Navab Regeneration Project Evaluation*. Tehran: Ma'ani Nashr.
- Ghamami, M. (2013a). A Phenomenon that Destroyed Urban Planning. Retrieved Sep 20, 2017, from Tejarat Farda: <http://www.tejaratefarda.com/%D8%A8%D8%AE%D8%B4-%D8%A7%D9%82%D8%AA%D8%B5-%D8%A7%D8%AF-35/1442-%D9%BE%D8%AF%DB%8C%D8%AF%D9%87-%D8%A7%DB%8C-%DA%A9%D9%87-%D8%A8%D8%B1%D9%86%D8%A7%D9%85%D9%87-%D8%B1%D-B%8C%D8%B2%DB%8C-%D8%B1%D8%A7-%D9%85%D8%AD%D9%88-%DA%A9%D8%B>
- Ghamami, M. (2013b). Brief Critics on Comprehensive Urban Plans. Abadi.
- Ghamami, M. (2013c). Surveying Urban and Regional Planning Situation in Contemporary Iran (Interview with Abas Akhondi, Kamal Athari, Behroz Pakdaman, Firoz Tofiq, Mohsen Habibi, Fariborz Rais Dana, Zohreh, Abdi Daneshpour, Bahram Farivar Sadri). Tehran: Afrand.
- Golkar, K. (1999 b). Urban Design Theories: Typology Analysis. *Sofeh*, 16-23.
- Golkar, K. (1999a). Analyzing the Concept of Urban Design. Tehran: Iran Architecture and City-building Research and Studies Center.
- Golkar, K. (2000). The Components of Urban Design Quality. *Sofeh*, 38-65.
- Golkar, K. (2005). Place-check in Urban Design: An Introduction to the Place-check Technique. *Sofeh*, (40), 28-48.
- Golkar, K. (2007). Typology Guide and Content of Urban Design Documents: Urban Design in Practice (A Pattern for Multi-level Guiding and Controlling in Urban Design). Abadi.
- Golkar, K. (2009). Policy-oriented and Design-oriented Urban Design. *Sofeh*, 51-66.
- Hoang, T.V., & Lapumnuaypon, K. (2007). *Critical Success Factors in Merger & Acquisition Projects: A Study From the Perspectives of Advisory Firms*. Umea: Umea University in Sweden.
- Johnson, E. (1887). *Antiqua Mater: A Study of Christian Origins*. London: Trubner & CO., Ludgate Hill.
- Majedi, H. (2013). The Theory of Preparing Structure and Strategic Plans (Regional and Local). *Hoviat Shahr (City Identity)*, 17-26.
- Nasar, J.L. (1992). *Design by Competition; Making Design Competition Work*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oliveria, V., & Pinho, P. (2008). Evaluation in Urban Planning: From Theory to Practice. *Evaluation in Planning*, (31-49). Porto.
- Pakzad, J. (2002). An Open Letter From Georges-Eugene Haussmann to the Editorial Board of Iran Architecture Quarterly Journal. *Iran Architecture Quarterly Journal*.
- Pinto, J.K., & Slevin, D.P. (1997). Critical Success Factors in Effective Project Implementation. In D. D. Cleland, W.R. King, W.R. King, & D.D. Cleland (Eds.), *Project Management Handbook* (2nd ed., 167-190). Pittsburgh, USA, Pennsylvania: John Wiley & Sons.
- Pourvaziri, R. (2017). City Making without Vision Will Threaten our Country's Future. Tehran: Etela'at (Information) Newspaper.
- Pourvaziri, R. (2018). Urban Planning without an Environmental Pattern will Threaten the Country. Information (Etela'at) Newspaper. Iran: Information (Etela'at) Newspaper.
- Punter, J., & Carmona, M. (1997). *The Design Dimension of Planning: Theory, Content and Best Practice for Design Policies*. London: E & FN Spon.
- Rafiei, R., & Barakpour, N. (2014). Conformity and Functional Evaluation Approaches in Land use Planning; Case Study: A Conformity Approach In Lavasan City. *Fine Arts*, 65-76.
- Rafieian, M., & Sarkheili, E. (2017). Unpermitted Constructions from City Making Perspective: Concepts, Approaches and Experiences. Tehran: Armanshahr.

- Rafeian, M., & Sarkheili, E. (2018). Building Infringment Offences from a City-building Perspective: Concepts, Approaches and Experiences. Tehran: Armanshahr.
- Raman, P., & Coyne, R. (2000). The Production of Architectural Criticism. *Architectural Theory Review*, 1(5), 83-103. DOI: [10.1080/13264820009478390](https://doi.org/10.1080/13264820009478390)
- Rezaei, M. (2003). Ultimate Lesson: The Path; Review on Manochehr Mozayeni's Theories. Tehran: Municipalities (Shahrdariha).
- Rezaei, M. (2003b). Disordered Place: A critic on William H Whyte's Thoughts. *City*, (26), 38-42.
- Rezaei, M. (2004a). The Role of Information and Comunication Technologies in Urban Design with Respect to the New Urban Development Concepts. Tehran, Tehran, Iran: IAU- Science and Reserach Branch.
- Rezaei, M. (2004b). Presents who are Absent in our Cities. Shargh.
- Rezaei, M. (2007). From conceptualization to implementation: A plan for public participation in neighborhood planning and design using ICT. *HONAR-HA-YE-ZIBA*, 35-44. <http://ensani.ir/fa/article/14166/%D8%A7%D8%B2-%D9%81%DA%A9%D8%B1-%D8%AA%D8%A7-%D8%A7%D8%AC%D8%B1%D8%A7-%D8%A8%D8%B1%D9%86%D8%A7%D9%85%D9%87-%D9%85%D8%AF%D8%A7%D8%AE%D9%84%D9%87-%D9%85%D8%B1%D8%AF%D9%85-%D9%85%D8%AD%D9%84%D9%87-%D8%AF%D8%B1-%D8%A8%D8%B1%D9%86%D8%A7%D9%85%D9%87-%D8%B1%DB%8C%D8%B2%DB%8C-%D9%88-%D8%B7%D8%B1%D8%A7%D8%AD%DB%8C-%D8%B4%D9%87%D8%B1%DB%8C-%D8%A8%D8%A7-%D8%A8%DA%A9%D8%A7%D8%B1%DA%AF%DB%8C%D8%B1%DB%8C-ict>
- Rezaei, M. (2011a). From the Other Paradigms. *Architecture and Urbanism*, (70-71), 63-69.
- Rezaei, M. (2011b). Reviews on Mozayeni's Theories: Passage. In M. Z. Mahmoodi, & F. Zaeimi, Immoratl Wisdom (154-157). Tehran: Tahan.
- Rezaei, M. (2013a). Eternal and International Concepts of Islamic Cities: Revealing Urban Islamic Views far beyond Body and Time. *Humanitarian Geography Research*, 45(3), 169-1990. <https://dx.doi.org/10.22059/jhgr.2013.35250>
- Rezaei, M. (2013b). Walkability Criteria: The Role of Walkability in Improving the Sense of the Place. *Fine Arts Journal*, 18(4), 15-24. <https://dx.doi.org/10.22059/jfaup.2013.51678>
- Rezaei, M. (2016). Design Analytica (2 ed.). Tehran, Tehran, Iran: IAU, Central Branch.
- Rezaei, M. (2020). The Progress and Trend Trajectory in Urban Design Projects of the Islamic Republic of Iran (Implemented Projects in Tehran from 1980 to 2015). *Urban and Regional Development Planning*, 3(4), 35-66. doi:10.22054/URDP.2019.41002.1110
- Roeseler, W. G. (1982). Successful American Urban Plans. Lexington Books.
- Saghafiasl, A., Zebardast, E., & Majedi, H. (2013). Application of TOPSIS (Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution) in Rating Urban Design Projects at Tehran with an Implimentation Approach. *MEMARI-VA-SHAHRSAZI (HONAR-HA-YE-ZIBA)*, 18(4), 69-78. <https://www.sid.ir/en/Journal/ViewPaper.aspx?ID=548109>
- Saghafiasl, A., Zebardast, E., & Majedi, H. (2016). The Evaluation of Urban Design Project Implimentation in Iran: Case Study: Projects Implimented in Tehran. *Armanshahr Architecture & Urban Development journal*, 9(17), 185-197. http://www.armanshahrjournal.com/article_44619_en.html
- Talen, E. (1997). Success, Failur and Conformance: An Alternative Approach to Planning Evaluation. *Environment and Plannign B: Planing and Design*, 573-587. <https://doi.org/10.1068/b240573>
- The American Institute of Architects. (2011). The Handbook of Architectural Design Competitions. Retrieved 11 5, 2017, from AIA KnowledgeNet: <https://network.aia.org/communities1/community-home/librarydocuments/view-document?DocumentKey=401c1518-c434-4850-8194-826f0d55a126>
- Vischer, J. C., & Cooper Marcus, C. (1986). Evaluating Evaluation: Analysis of a Housing Design Awards Program. *Places*, 3(1), 66-85. <https://placesjournal.org/article/evaluating-evaluation-analysis-of-a-housing-design-awards-program/?cn-reloaded=1>
- Wildavsky, A. (1973). If planning is everything, may be it is nothing. *Policy Sciences*, 127-153.
- Zebardast, E. (1380). The Applicaion of AHP Method in Urban and Regional Planning. *Honar-Ha-Ye-Ziba*, (10), 13-21.
- Zimring, C. M., & Reizenstein, J. E. (1980). Post-occupancy Evaluation: An Overview. *Environment and Behavior*, 12(4), 429-450. <https://eric.ed.gov/?id=EJ239379>

نحوه ارجاع به این مقاله

رضایی، محمود. (۱۳۹۹). مردم: «فرا معیار درونی» موفقیت طرح‌ها (مرور سه دهه و نیم طرح‌های شهری تهران از دهه ۱۳۶۰ شمسی). نشریه معماری و شهرسازی آرمان‌شهر، ۱۳(۳۱)، ۲۴۱-۲۵۲.

DOI: 10.22034/AAUD.2020.127666.1504

URL: http://www.armanshahrjournal.com/article_113260.html

